

กระบวนทัศน์หมอฟันบ้าน กับการส่งเสริมการเลี้ยงควาย

Paradigm of Thai indigenous medicine in Buffalo raising

นายประสพสุข ฤทธิเดช*

Prasopsuk Rittidej

กระบวนทัศน์คืออะไร

กระบวนทัศน์ที่ผู้เขียนนำเสนอ เป็นเพียงทัศนะมุมมองหนึ่งที่ต้องการบ่งชี้ให้เห็นถึง กระบวนการทางความคิด การให้คุณค่าและการกระทำเกี่ยวกับความเป็นจริงในชนบทไทยเกี่ยวกับ วัฒนธรรม ความเชื่อ และพิธีกรรมอันเป็นกระบวนทัศน์ความคิดภูมิปัญญาดั้งเดิมของบรรพบุรุษที่มีการ ถ่ายทอดให้ลูกหลานในตระกูลเดียวกันเกี่ยวกับการเลี้ยงควายที่เกษตรกรของไทยเราเลี้ยงไว้ใช้แรงงาน ไถนา ขนถ่ายสัปปาระ ขายเป็นสินค้า และเนื้อใช้บริโภค ข้อมูลที่นำเสนอได้จากเอกสารประกอบการ สัมภาษณ์เกษตรกรบ้านกุดแดน และบ้านนาบกเขียน ตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

กระบวนทัศน์หมอฟันบ้านมีกุศโลบายเลี้ยงควายโดยอาศัยความเชื่อ เวทมนตร์คาถา การดู ฤกษ์ยาม ซึ่งในปัจจุบันนี้บางคนอาจมองด้วยความดูหมิ่นดูแคลน เพราะกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ได้เจริญก้าวหน้าเข้าไปสู่หมู่บ้านชนบทของไทย รัฐบาลได้สร้างถนน ประปา ไฟฟ้า สถานีอนามัย มี เจ้าหน้าที่องค์กรของรัฐ และเอกชนเข้ามาอบรมส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น มันสำปะหลัง ปอ ใช้เครื่องจักรกลแทนแรงงานสัตว์ ไช้รถไถนา เครื่องสูบน้ำ ใช้ปุ๋ยเคมีและยาปฏิชีวนะ ทำให้วิถี ชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในชนบทเปลี่ยนไป แยกมนุษย์และสังคมออกเป็นชั้นส่วน ให้มีความสำคัญ เฉพาะเรื่องวัตถุ เห็นความเจริญของเศรษฐกิจเป็นเครื่องวัดความเจริญของสังคมโดยมิได้สนใจต่อ ความคิดภูมิปัญญาของหมอฟันบ้าน ที่เป็นปัจเจกชนของสังคมส่วนรวมในชนบท ซึ่งรากเหง้าของ ความคิดและการกระทำแบบดั้งเดิม บางอย่างควรปรับให้เหมาะสมกับกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ในสังคมปัจจุบันได้ เพื่อประสานประโยชน์ต่อมวลมนุษยชาติของสังคมไทยต่อไป

หมอฟันบ้านและการเลี้ยงควาย

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ได้อธิบายไว้ว่า “หมอ” หมายถึง ผู้รู้ ผู้ ชำนาญ ผู้รักษาโรค มีหมอขวัญ หมอความ หมอเป่า หมอดู หมอดำแย หมอรักษากระดูกหัก เวท มนต์คาถา เมื่อรวมคำว่า “หมอฟันบ้าน” หมายถึงผู้รู้ ผู้ชำนาญเฉพาะเรื่องในท้องถิ่นชุมชนชนบท ได้แก่

*อาจารย์โรงเรียนบ้านนาบกเขียน ได้รับอนุญาตจากศูนย์ภาษาและวัฒนธรรม วารสารภาษาและวัฒนธรรม ปีที่ 19 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน 2543

หมอยา สมุนไพร หมอธรรม หมอดู หมอรักษากระดูกหัก หมอสู่วิญญ และหมอสะเดาะเคราะห์

หมอฟันบ้านเกี่ยวกับการเลี้ยงควายในที่นี้หมายถึง ผู้รู้ ผู้ชำนาญเฉพาะการเลี้ยงควายในท้องถิ่นชนบทของไทย ซึ่งได้แก่หมอดู หมอยา หมอธรรม หมอสู่วิญญ และหมอรักษากระดูกหัก เวทมนตร์คาถา กระบวนทัศน์ หมอฟันบ้าน เกี่ยวกับการเลี้ยงควายเป็นองค์ประกอบของความคิด คติความเชื่อ เวทมนตร์คาถา การดูแลรักษา และการประกอบพิธีกรรมของหมอผู้รู้ ผู้ชำนาญอรรถาธิบายไว้เป็นกระบวนการที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการเลี้ยงควาย

การเลี้ยงควายในอดีตและปัจจุบันไม่มีความแตกต่างกันมาก ส่วนใหญ่เกษตรกรเลี้ยงควายพันธุ์พื้นบ้านเพื่อไว้ใช้งาน ขายเป็นสินค้า และบริโภค จำนวนที่เลี้ยงเป็นจำนวนพอเหมาะตามกำลังความสามารถของครอบครัวที่จะเลี้ยงดูได้เสมือนหนึ่งเป็นการออมทรัพย์ของแต่ละครอบครัว จะขายควายก็ต่อเมื่ออายุมากแล้ว หรือเมื่อถูกปลดจากการใช้งาน หรือมีความจำเป็นต้องการเงินก้อนมาใช้จ่าย

ระบบการเลี้ยงไม่มีกฎเกณฑ์อะไรแน่นอนนัก ในช่วงเช้าก็ต้อนควายไปหากินหญ้าในทุ่งนา ไร่ใกล้ถนนที่สาธารณะ ป่าโคก ป่าเชิงเขา หรือในที่นาของตนเอง รวมทั้งที่ของผู้อื่นที่ว่างเว้นการเพาะปลูก พอตกตอนเย็นก็ต้อนควายกลับเข้าคอก จะปฏิบัติในลักษณะเช่นนี้เป็นประจำทุกวัน การผสมพันธุ์ควายมักจะปล่อยให้มีการผสมพันธุ์ไปตามธรรมชาติ ครั้นแม่ควายออกลูกมาและโตขึ้นจะคัดออกขายไปบ้าง ส่วนที่ยังเหลืออยู่ก็จะเลี้ยงดูต่อไป ดังนั้นหากพิจารณาให้ดีแล้ว ก็จะพบว่าเกษตรกรในชนบทโดยทั่วไป จะมีหลักการในการเลี้ยงควายเป็นแบบธรรมชาติ มีการเรียนรู้ถึงวิธีการเลี้ยงดู วิธีการป้องกันโรค และมีระบบในการจัดจำหน่ายตามเวลาที่เหมาะสม ทำให้เกษตรกรผู้เลี้ยงควายได้รับผลตอบแทนจากการเลี้ยง ทั้งในแง่ของการใช้แรงงานและยังเป็นการเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัวได้อีกทางหนึ่งด้วย

หมอฟันบ้านมีส่วนส่งเสริมการเลี้ยงควายได้อย่างไร

หมอฟันบ้านแต่ละสาขาวิชามีส่วนในการส่งเสริมการเลี้ยงควายของเกษตรกรดั่งขั้นตอนต่อไปนี้

1. การคัดเลือกพันธุ์และปรับปรุงพันธุ์

การคัดเลือกพันธุ์ควายที่นำมาเลี้ยงนั้น หมอฟันบ้านที่เป็นหมอดูจะทำนายลักษณะของควายพันธุ์พื้นบ้านด้วยการสังเกตด้วยตาว่า ควายตัวใดเหมาะที่จะเป็นพ่อพันธุ์และแม่พันธุ์ เกษตรกรนำมาเลี้ยงแล้วเจริญเติบโต ไม่แคระแกร็น ถือว่าเป็นสิริมงคลแก่ครอบครัว การทำนายที่สังเกตด้วยตานี้หมอดูมีคำอธิบายลักษณะควายที่เป็นมงคลและอัปมงคลไว้ ควายที่เป็นมงคลต้องประกอบด้วยลักษณะดังต่อไปนี้ ส่วนของลำตัวและส่วนของใบหน้ายาว คออวบใหญ่ หลังแบนกว้าง ท้องกลมได้สัดส่วนกับลำตัว ลักษณะของสีขนต้องมีขนดกยาว ขนดื่นขาว ขนท้องขาว ขนปากขาว มีเขายาวปล้องถี่ อวัยวะเพศใหญ่ เล็บเท้าต้องชิดกัน ปลายกีบกดลง เดินตัวตรง ขาไม่แกว่ง ไม่กระตุก ฟันไม่ห่าง ให้ลูกถี่ซึ่งหมายถึงควายเพศเมียต้องสามารถให้ลูกได้ทุก ๆ ปี หลังจากให้ลูกตัวแรกแล้ว

ควายที่เป็นอัปมงคลที่เกษตรกรไม่ควรนำมาเลี้ยงนั้น หมอดูได้ให้ข้อสังเกตไว้มีลักษณะ ส่วนของลำตัวและส่วนของใบหน้าสั้นกลม คอยาวบอบบาง ท้องกาง ซี่โครงห่าง ขนท้องสีดำ ขาสั้น

หลุบลงหรือไม่มีเขา อวัยวะเพศเล็ก การทรงตัวไม่ดี กีบเท้าฉีกห่างปลายกีบเหยินขึ้น หางสั้น ขนหางน้อยไม่เป็นฟู ฟันห่าง ให้ลูกห่าง คือ ระยะเวลาสองหรือสามปีจึงจะให้ลูกหนึ่งตัว

การคัดเลือกพันธุ์และปรับปรุงพันธุ์นี้ เกษตรกรที่เป็นเจ้าของควายจะนำคำทำนายของหมอดูมาประกอบการสังเกตการเลี้ยงควายของตน ได้แก่ ถ้าเลี้ยงไม่เชื่อง มีอารมณ์ดุร้าย ให้ลูกห่างผสมพันธุ์หลายครั้งก็ยังไม่ติดลูก ไม่ชอบกินหญ้า (เลือกหญ้ากิน) โถนาเกเร เกษตรกรก็จะขายควายออกไปหรือในบางครั้งก็จะนำไปแลกเปลี่ยนเอาควายตัวใหม่มาเลี้ยงเพื่อใช้เป็นพ่อพันธุ์หรือแม่พันธุ์ต่อไป จึงนับได้ว่าหมอดูมีส่วนสัมพันธ์กับการคัดเลือกพันธุ์ ปรับปรุงพันธุ์ แลกเปลี่ยน ซื้อขายควาย เพื่อให้ได้ผลผลิตตอบแทนในการเลี้ยงที่สูงขึ้นได้

2. การป้องกันและรักษาโรคระบาด

หมอธรรม หมอยาสมุนไพร หมอรักษากระดูกหัก มีความสำคัญกับการเลี้ยงควายในเรื่องการเลี้ยงดูการปฏิบัติต่อควายมาก หมอธรรมมีข้อชะล่า (ชะล่า) ซึ่งเป็นข้อห้ามเพื่อให้เกิดความปลอดภัยแก่ผู้เลี้ยง เช่น ห้ามเอาเท้าไปเตะควาย ห้ามขึ้นขี่ควายทางด้านหน้า เวลาที่ควายออกลูกใหม่ๆ ห้ามเอามือไปแกะสะดือควาย สิ่งเหล่านี้เป็นข้อห้ามหรือการตักเตือนสั่งสอนสืบต่อกันมา ผู้ที่ไม่เชื่อฟังละเลยข้อห้าม เมื่อทำลงไปแล้วควายอาจจะชนหรือวิดเอาก็ได้ เราถือว่าควายเป็นสัตว์ที่ให้คุณ โดยให้แรงงานแก่มนุษย์ ใช้ไถนา หากไปเตะหรือถีบแล้ว จะเป็นเสมือนว่าเป็นการทำร้ายสัตว์ซึ่งชาวบ้านถือว่าเป็นการทำบาปด้วย หรือควายตัวเมียบางตัวที่เพิ่งให้ลูกใหม่ๆ จะดุร้ายมาก สัตวศาสตร์ของแม่ มักจะหวงลูกตนเอง จะให้การปกป้องลูกของมันเพื่อไม่ให้ศัตรูเข้าใกล้ได้ ถ้าเรารีบเข้าไปแกะสะดือของมัน ซึ่งต้องเข้าไปใกล้ๆ มันอาจจะคิดว่าเราจะเข้าไปทำร้ายลูกที่เกิดใหม่ มันอาจจะไล่ชนหรือไล่วิดจนถึงแก่ชีวิตได้

นอกจากผู้ที่เลี้ยงควายจะต้องปฏิบัติตนเองให้ปลอดภัยจากการเลี้ยงควายแล้ว หมอยาสมุนไพร ยังมีส่วนดูแลในการให้ข้อปฏิบัติแก่ผู้เลี้ยง ทำให้ควายเจริญเติบโต ไม่เกิดอาการเจ็บป่วย และยังป้องกันการเกิดโรคระบาดแก่ควายได้ด้วย ตัวอย่างเช่น การป้องกันไม่ให้ควายเป็นโรคไเกอร์นั้น มีข้อห้ามดังนี้คือ ห้ามไม่ให้ควายกินใบหม่อน ขี้ตัวใหม่ เพราะหากกินควายตัวนั้นมักจะป่วยเป็นโรคหวัดไเกอร์ ร่างกายผอมแห้ง กินหญ้าได้น้อยลง ควายที่กินใบหม่อนสำปะหลังมากๆ จะทำให้ท้องอืด อาหารย่อยไม่สะดวก ควายที่ป่วยเป็นโรคท้องอืดอาจมีสาเหตุอื่นอีก เช่น เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพดินฟ้าอากาศ การขาดอาหาร ขาดน้ำ หากควายกินหญ้ามากเกินไปในช่วงต่อฤดูแล้งกับฤดูฝน อาจทำให้เกิดอาการท้องอืดได้ โดยจะมีอาการกระวนกระวาย ลูกนอนสลับกันบ่อยๆ หายใจไม่สะดวก อ้าปากหายใจ ซีฟจรและการเต้นของหัวใจเร็ว น้ำลายไหลยืด ลิ้นจุกปาก อาการทั้งหมดเกิดขึ้นในเวลาอันรวดเร็ว ทำให้ควายเสียชีวิตอย่างฉับพลัน ในการรักษานั้น หมอยาสมุนไพรจะใช้หัวว่านไฟ (ไฟล) โขลกให้ละเอียดผสมน้ำแล้วนำไปทาหรือลูบตามตัวควาย และกรอกน้ำว่านไฟเข้าทางปากเพื่อระบายลมในท้องของควายที่ป่วย นอกจากนี้หมอยาสมุนไพรบางคนยังใช้น้ำมันพืชหรือน้ำมันกะกอกกรอกเข้าปากควาย เพื่อให้หายจากการเป็นโรคท้องอืด (พิมพ์ เสนาราช, สัมภาษณ์)

นอกจากโรคระบาดที่เกิดแก่ควาย เช่น โรคหวัด ไอกรน และโรคท้องอืดแล้ว ในบางปีควายก็อาจป่วยเป็นโรคเท้าเปื่อยปากเปื่อยได้ สาเหตุเนื่องมาจากฝนตกชุกทำให้คอกควายชื้นแฉะ เป็นเหตุให้เชื้อราแพร่ระบาดอย่างรวดเร็ว จนทำให้ควายเกิดโรคเท้าเปื่อยปากเปื่อย เป็นแผลพุพอง หมอยาสมุนไพรจะใช้เวทมนตร์คาถาป้องกัน โดยจะกล่าวเสกคาถาใส่ น้ำมันต์ หรือเสกใส่ใบน้ำเต้าที่รมควันไฟแล้วนำมาให้ควายเหยียบย้ำ คาถาที่เสกใส่ใบน้ำเต้านี้ก็จะแตกต่างกันออกไป ส่วนมากหมอยาแต่ละคนไม่ยอมให้หมอยาคนอื่นรู้เพราะเกรงว่าจะนำคาถาไปใช้กับควายของผู้อื่น ซึ่งจะทำให้ควายของผู้อื่นแข็งแรงสมบูรณ์ดีกว่าควายที่ตนเองเป็นผู้รักษานั้นเอง

การป้องกัน และรักษาโรคเท้าเปื่อยปากเปื่อยด้วยเวทมนตร์คาถานี้ นายหนูจี่ จำคาม อธิบายไว้ว่า เวลากล่าวคาถาลงในขันน้ำมันต์ หรือใบน้ำเต้ารมควันต้องกล่าวในใจตนเอง มีการอธิษฐาน ถึงอาจารย์ที่ถ่ายทอดคาถาให้ หลังจากนั้นจะทำการคารวะโดยยกขันน้ำขึ้นเหนือศีรษะสามครั้ง พร้อมกล่าวคาถา “ศรี ศรี ขันน้ำนี้เป็นน้ำมีฤทธิ์พระนารายณ์เป็นข้าส่งมาให้รักษาควายตัวประเสริฐเพื่อให้เกิดคุณค่าโรคปากเปื่อยอย่าให้มี โรคภัยอย่าให้พ้อ (โรคระบาดอื่นๆ อย่าได้กล้ำกลาย) ให้เจ้าเป็นตั้งต่อคุณเขื่อน (ให้เป็นสัตว์นำโชคมาให้) ทุกปีเดือนอย่าให้เข้าของอืดอยาก (ทุกปี ทุกเดือนอย่าให้เจ้าของควายยากจน) ให้ได้ตั้งคำปรารภนา”

การเลี้ยงควาย นอกจากจะพบปัญหาในเรื่องโรคระบาดอันเกิดจากสภาพของดินฟ้าอากาศ หรือการกินอาหารของควายเองแล้ว ยังอาจเกิดจากตัวของผูเลี้ยงเองได้ด้วย เช่น บางครั้งผูเลี้ยงขาดการเอาใจใส่ดูแลอย่างใกล้ชิดปล่อยให้ควายไปกินหญ้าในทุ่งนาปะปนกับควายฝูงอื่นๆ เมื่อควายมีจำนวนมากก็มักจะไล่ชีวิตไล่ชนกันเป็นเหตุให้ควายแตกตื่นวิ่งกระเจิดกระเจิงหลงฝูงไปตกปลักโคลนตมหรือชนกันบาดเจ็บ บางตัวถึงกับขาหักไม่อาจใช้แรงงานได้ เหล่านี้เป็นต้น การรักษาโรคกระดูกหักขาเจ็บ ผู้เป็นเจ้าของควายจะไปขอน้ำมันต์จากหมอรักษากระดูกในหมู่บ้าน ส่วนมากนิยมทำกันวันอังคาร เพราะถือว่าวันอังคารเป็นวันพุ ทำอะไรดีไปทุกๆ อย่าง ผู้เป็นหมอน้ำมันต์จะเรียกค่ายครูเป็นเงินหกสลึง เครื่องบูชาดอกไม้ธูปเทียนขันธห้า และผ้าขาวหนึ่งผืน หมอน้ำมันต์ทำพิธีหยดเทียนน้ำมันต์ลงในขวดน้ำ หรือขันน้ำมันต์ ขณะที่หยดเทียนก็กล่าวคาถาว่า “พุทธังปิดตัง ธัมมังปิดตอ สังฆังล่อตอมิมิด ติตติต โอมลาลา จัตจัตตูกหักตูกมาตอ ข้อหักข้อมาต่าเอ็นจามาด้วยตูก กูจะขบให้ติดสวาหะสวาโม” (แผนแผนมณี, สัมภาษณ์) เมื่อได้น้ำมันต์ก็นำมาทาตามบาดแผลที่บาดเจ็บ

หมอธรรม หมอยาสมุนไพร หมอรักษากระดูกหัก เป็นผู้ที่มียุทธศาสตร์การป้องกันรักษา ซึ่งเสมือนกับเป็นการปฐมพยาบาลเพื่อบรรเทาอาการป่วยของควายไว้ก่อนที่เจ้าของควายจะไปตามสัตวแพทย์ได้ หมอพื้นบ้านไม่ใช่บุคคลที่สามารถป้องกันรักษาโรคได้ทุกโรค

3. การจำหน่ายผลผลิตและตอบแทนบุญคุณ

หมอดู หมอสู่ขวัญเป็นผู้ที่อยู่เบื้องหลังทำให้ผู้เป็นเจ้าของควายปฏิบัติตามในการนำควายขายหรือแลกเปลี่ยนเมื่อปลดระวางจากการใช้งาน ควายตัวผู้ถูกนำไปขายมากกว่าควายตัวเมีย เพราะควายตัวเมียเกษตรกรเลี้ยงไว้เพื่อเป็นแม่พันธุ์ ก่อนที่เจ้าของนำควายขายต้องดูฤกษ์ยามประกอบวัน

ใดเหมาะแก่การมีโชคชัย ส่วนมากถือเอาวันธงชัยในปีนั้นๆ หรือในบางครั้งเกษตรกรจะมีความเชื่อในพระแม่ธรณี ซึ่งถือว่าเป็นเทพผู้รักษาแผ่นดิน ก่อนจะนำควายไปขายถึงกับทำบน (ขอพร) แม่ธรณีให้ได้ซื้อขายแลกเปลี่ยนควายได้ราคาดี ถ้าเป็นจริงดังคำทำนายไว้หลังจากขายควายเสร็จและกลับถึงบ้านแล้ว ต้องเช่นสรวงโดยการปลงพาทหวาน (จัดสำหรับอาหารเลี้ยงแม่พระธรณี) ด้วยข้าวสุกสี่คำ กล้วยสี่คำ ยาสูบสี่มวน วันเช่นสรวงจะทำพิธีในวันพุธ สถานที่ทำพิธีก็จะทำบริเวณใกล้ๆ คอกควายนั่นเอง

การซื้อควาย ส่วนใหญ่ซื้อไปทำพ่อพันธุ์ แม่พันธุ์ และซื้อเพื่อนำไปฆ่าใช้เนื้อบริโภค แต่มีผู้ซื้อหลายคนซื้อควายตามคำทำนายที่ให้ไว้ เช่น กรณีที่อาจเกิดการเจ็บป่วยต้องการสะเดาะเคราะห์ต่ออายุตนเอง จึงได้บาปด้วยการซื้อควายไปถวายพระสงฆ์ที่วัด ให้พระสงฆ์นำไปบริจาคทานให้เกษตรกรยึดอายุของคนและสัตว์ออกไปอีกกระยะหนึ่งคนก็หายจากการเจ็บป่วย สัตว์ก็ไม่ถูกฆ่า

การเลี้ยงควายที่มีอายุมากๆ ถึงยี่สิบปีนั้นเกษตรกรถือว่าควายตัวนั้นเป็นควายแม่หลักแม่คอกที่เป็นสิริมงคลในครอบครัว เพราะได้ใช้แรงงานเต็มที่ จะไม่นำไปขายหรือแลกเปลี่ยน มักจะปล่อยให้ตายไปตามอายุขัยเอง เมื่อตายไปผู้เป็นเจ้าของนำไปแจกจ่ายญาติที่น้องและเพื่อนบ้านโดยไม่คิดราคา เสมือนเป็นการทำบุญแก่กุศลให้ควายที่ตายไปจะได้ไปเกิดในภพใหม่ที่ไม่เป็นควายเหมือนชาตินี้แต่เจ้าของควายอีกกลุ่มหนึ่งจะนำควายที่ตายไปฝังไว้ในบริเวณบ้านของตนก่อนฝังจะเอาน้ำกำหนัด และเงินเหรียญบาทใส่ลงไปให้หลุมด้วย เพื่อให้ควายได้มีพีชพันธุ์ธัญญาหารกินอย่างสมบูรณ์

การตอบแทนบุญคุณที่ได้ใช้แรงงานจากควาย หรือการขอขมา ที่ได้เขียนติดุดานั้น เกษตรกรจะทำหลังจากเสร็จจากฤดูกาลทำนา โดยจะให้หมอสู่ขวัญดูฤกษ์ยาม เพื่อทำพิธีสู่ขวัญควาย การสู่ขวัญขึ้นอยู่กับความเชื่อของแต่ละบุคคลที่ต้องการทำ มีหมอสู่ขวัญเป็นผู้ประกอบพิธี ผู้เป็นเจ้าของควายจัดทำพิธีตามที่หมอสู่ขวัญต้องการ นิยมทำพิธีตอนเช้าบริเวณใกล้ๆ คอกควาย โดยทั่วไปในพิธีมีเครื่องเช่นสังเวย ประกอบด้วยพานบายศรีสู่ขวัญ กรวยดอกไม้ ด้ายสำหรับผูกเขาควาย ญาอ่อนหนึ่งกำมือ ไก่ต้มหนึ่งตัว เหล้าขาวหนึ่งขวด ข้าวต้มมัด ชันน้ำมันด์ รูปเทียน เตรียมเครื่องสังเวยเสร็จผู้เป็นเจ้าของนำควายที่ได้ใช้แรงงานมาแล้วมาไว้ใกล้ ๆ ที่ประกอบพิธีเมื่อทุกอย่างพร้อมแล้วหมอสู่ขวัญเริ่มพิธีบสู่ขวัญ บทสู่ขวัญควายแตกต่างกันไปตามหมอสู่ขวัญเฉพาะถิ่นนั้นๆ เมื่อกล่าวบทสู่ขวัญจบหมอสู่ขวัญจะเก็บเครื่องสังเวยอย่างละเล็กละน้อย ใส่ห่อรวมกับดอกไม้แล้วเอาไปผูกไว้กับเขาควายด้วยด้ายที่เตรียมไว้ พร้อมกล่าว คาถา “ศรี ศรี ฝ่ายเส้นนี้แม่ฝ่ายดี ฝ่ายอันนี้มีฤทธิ์ ส่งมาแต่เมืองฟ้า พระนารายณ์เป็นเจ้าส่งลงมา ให้ผูกเขามหิงสาตัวประเสริฐ เพื่อให้เกิดค้ำคุณ ขวัญผิตที่ก็ให้หาย ขวัญจัญไรก็ให้จืด มีแต่ที่ประเสริฐทั่วตัวควาย โรคปากเปื่อยอย่าให้มี โรคบิดอย่าให้พ้อให้เจ้าเป็นตั้งต่อคุณเฮือน ทุกปีเดือนอย่าให้เจ้าของอืดอยาก ให้ได้ตั้งค้ำค้ำค้ำปรารถนาว่า อูอะ มุมะ มุนมา มหามูล สวาหุมฯ” (พิมพ์ เสนาราช สัมภาษณ์) เมื่อผูกเขาควายเสร็จ หมอสู่ขวัญพรมน้ำมันที่ควาย แล้วบอกให้เจ้าของเอาญาอ่อนให้ควายกิน พร้อมกล่าวขอมาโทษที่ได้ดูดาเขียนตีล่วงเกิน เป็นเสร็จพิธีสู่ขวัญ

สรุปและข้อเสนอแนะ

ปัจจุบันคติความเชื่อ เวทมนตร์คาถาการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการเลี้ยงควาย จากกระบวนการทัศน์หมอพื้นบ้าน ได้ถูกความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่เกิดจากการศึกษาค้นคว้าทดลองเข้ามาแทนที่มากขึ้นเป็นลำดับ ประกอบกับหมอพื้นบ้านมีจรรยาบรรณ ไม่ถ่ายทอดเวทมนตร์คาถาที่มีให้บุคคลอื่นได้ปฏิบัติสืบทอด ส่วนที่ยังเหลืออยู่บ้างก็ปฏิบัติตามเพียงเพื่อรักษาไว้เป็นประเพณีเฉพาะท้องถิ่น จึงทำให้ความสำคัญลดลงไปมาก

อย่างไรก็ตาม ความรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงสัตว์จากกระบวนการทัศนหมอพื้นบ้าน ซึ่งมีส่วนช่วยส่งเสริมการเลี้ยงควายให้ได้ผลผลิตตอบแทนที่สูงแก่เกษตรกรนั้น เป็นสิ่งที่ควรวิจัยพัฒนาควบคู่ไปกับนโยบายของรัฐบาล ที่ต้องการส่งเสริมอาชีพของชาวไร่อาน โดยให้ลดพื้นที่ทำนา และเปลี่ยนมาทำการเกษตรแบบผสมผสานในเนื้อที่จำกัด ซึ่งเจ้าหน้าที่องค์กรของรัฐเอกชน สามารถนำกิจกรรมเลี้ยงสัตว์ที่หมอดู หมอธรรม หมอยา สมุนไพร หมอรักษากระดูกหัก และหมอสู่วิญญาณไปใช้ปรับทิศทางให้เข้ากับหลักวิชาการเลี้ยงที่ใช้เทคโนโลยี เท่ากับว่าเป็นการส่งเสริมอนุรักษ์ให้หมอพื้นบ้านมีความหลากหลายยิ่งขึ้น ซึ่งถือได้ว่าเป็นการนำศักยภาพของหมอพื้นบ้านที่มีอยู่แล้ว ในหมู่บ้านชนบทของไทยมาใช้ประโยชน์ได้อย่างสูงสุดนั่นเอง

เอกสารอ้างอิง

- ¹ ประสพสุข ฤทธิเดช. พิธีกรรมเกี่ยวกับการเกษตรบ้านกุดแคน ตำบลหนองโน อำเภอเมืองจังหวัดมหาสารคาม. ปริญญาโท ศศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2537.
- ² พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, 2525.
- ³ เอี่ยม ทองดี. ควายไทย สัตว์กตัญญูผู้ถูกลืม. กรุงเทพฯ : บริษัทต้นอ้อจำกัด, 2534.